

Boj triumvirata (Zinovjev, Stalin, Kamenjev) z levo opozicijo s Trockim na čelu

MARJAN BRITOVŠEK

POVZETEK

V Anthroposu bo objavljena serija dokumentov z uvodnimi študijami, ki obravnavajo eno najbolj dramatičnih obdobj v zgodovini mlade sovjetske republike v času, ko je Lenin zapuščal politično prizorišče, njegovi najozji sobojevniki pa so se zapletli v ostre frakcijske boje in je vsak hotel po svoje tolmačiti Leninov nauk. Prvotno je avtor nameraval izdati dokumente v posebnem zborniku pri Cankarjevi založbi, kar pa zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ni bilo mogoče. Iz tega zbornika je avtor napravil izbor dokumentov z uvodnimi študijami, ki bralca uvajajo v tematiko. Mnogo kritičnih pripomb leve opozicije je zgodovina potrdila in zato njihove analize niso izgubile aktualnosti.

ABSTRACT

STRUGGLE OF THE TRIUMVIRATE (ZINOVJEV, STALIN, KAMENJEV) AGAINST THE TROTSKY'S LEFT-WING OPPOSITION

Anthropos is about to publish a series of documents preceded by introductory studies, dealing with one of the most dramatic periods in the history of the young Soviet republic. When Lenin was withdrawing from the political stage, his closest fellow-combatants became involved in an intense struggle between the different fractions in which everyone was interpreting Lenin's doctrine in their own way. Originally, the author intended to publish the documents in a collection by Cankarjeva Založba Publications, however, due to lack of finance, this has not been realised. He has therefore made a selection of the documents together with introductory studies to introduce the reader to the topic. In the course of history, several left-wing criticisms have been confirmed which makes them interesting even today.

Tik pred Leninove smrtjo je prišlo do razcepa v partiji, ki ga je Lenin v svojem testamentu že predvidel, zaradi vedno slabših odnosov med Trockim in vodilnim jedrom, posebj med Trockim in Stalinom. Leninov generalni štab so sestavljali ljudje, ki so bili po svojih značajih in idejnih dispozicijah izredno komplicirani. Lenin kot voditelj je znal tako heterogene sobojevnike pritegniti in jih združiti okrog skupne platforme ter tako obvarovati partijo, da ni razpadla v frakcije. Leninov umik s poli-

tičnega prizorišča 9. marca 1923 je globoko pretresel komunistično gibanje. Brez Lenina je bilo težko obvladati položaj in reševati probleme. Ko je Lenin zbolel, dejansko v partiji ni bilo voditelja, ki bi ga lahko nadomestil.

Zinovjev, Kamenjev in Stalin, čeprav različni po značajih in hotenjih, so posebjali staro leninsko gardo - tradicijo stranke. Na XII. kongresu RKP/b/ aprila 1923 je Stalin prvič omenil obstoj vodilne trojke. Med Leninovo boleznijo je bilo v politbiroju samo šest članov. To so bili: Zinovjev, Kamenjev, Stalin, Trocki, Buharin in Tomski. Trojka - po Stalinovih ocenah jedro partije - se je povezala, da bi Trockemu preprečila vzpon na mesto Leninovega naslednika v stranki. Prvotno Trockega niso nameravali izključiti iz stranke oziroma z vodilnega položaja. Priznavali so mu zasluge in pravico do pomembnega mesta v politbiroju, niso pa ga imeli za vrednega, da bi se povzpел na Leninovo mesto. Misel, da bi se to lahko zgodilo, jih je strašila in združevala. Različnost pogledov na razvoj Sovjetske zveze je ustvarila temelj za frakcijske boje, na katere je Lenin opozarjal v svojem testamentu. Leninu ni bilo treba v politbiroju ustanavljati svoje skupine, sposoben si je bil zagotoviti večino za svoja stališča. Zastavljalo se je vprašanje, kako se bodo oblikovali tabori oziroma fronte brez Lenina in kako se bo izoblikovala večina v trdno vodstvo, ki ga je dotlej zagotavljala nesporna Leninova avtoriteta, njegova moč prepričevanja in taktična spretnost.

Kriza v partiji se je začela jeseni 1923 kot manjši izbruh nezadovoljstva v vrstah skrajne levice in dosegla vrh z razkolom v politbiroju. Frakcijski spor med trojko /Zinovjev, Kamenjev, Stalin/ in levico s Trockim na čelu v letih 1923 do 1924 se je razvnel v vsej širini leta 1923 v mesecu decembru, ko so se oblikovale ostre fronte frakcijskega boja med obema strujama v komunističnem gibanju. Spomladi leta 1923 so bili po dveh letih nove ekonomske politike (NEP) neposredni cilji le-te doseženi. Lakota je minila, gospodarstvo dežele pa si je opomoglo od težkih udarcev državljanske vojne in vojnega komunizma, toda nad partijo je visel nerešen gospodarski problem takoiimenovanih škarij: nesorazmerja med cenami kmetijskih proizvodov, ki so padale, in cenami industrijskih proizvodov, ki so rasle. Izraz "kriza škarij" je prvič uporabil Trocki v svojem govoru na XII. kongresu RKP/b/. Zaradi lakote so se cene kmetijskih proizvodov leta 1921 zelo dvignile v primerjavi s predvojnimi, toda od pomladi leta 1922 so stalno upadale, medtem ko so cene industrijskih proizvodov nenehno rasle.

Jeseni 1922 je dosegla divergenca cen največji vzpon. Razmere so se še poslabšale zaradi tendence po združevanju državnih industrijskih obratov v sindikate, ki so lahko ustvarjali monopolne viške.¹ Posledica tega je bila, da je državna industrija sredi leta 1923 zašla v težak položaj. Morala je znižati cene, število brezposelnih pa je naglo raslo. Skupinice razočaranih levih ekstremistov so iz napol ilegalnih zapečkov napadale vodstvo z očitki, da je izdalo stvar delavcev.

Do nove akutne gospodarske krize je prišlo prav v času, ko je partijo zaposlovalo subtilno vprašanje političnega nasledstva. Reakcija na krizo škarij je bila protislovna. Gospodarska, tehnična in administrativna vprašanja so postala predmet manipulacij v boju posameznikov in frakcij za politični vpliv. Akuten problem za vlado je predstavljalo vprašanje stabilizacije valute. Vlada, ki se je financirala s pomočjo tiskanja bankovcev, je zaman skušala premostiti inflacijo, ki je dosegla astronomske številke. Sokolnikov kot komisar za finance je videl v valutnem problemu resno oviro za gospodarski napredek. Trocki in njegovi pristaši so valutno krizo povezali z zamudo

¹ Dobb M., *Soviet Economic Development since 1917*, London 1957, stran. 158-160; Pravda z dne 25. decembra 1923.

pri izvajanju načrtnega gospodarstva, Sokolnikov in njegovi privrženci pa so skušali doseči stabilizacijo valute, izboljšanjem trgovinske bilance. Po prizadevanju Sokolnikova, Buharina in Stalina je CK v oktobru 1922 sklenil ukiniti državni monopol v zunanji trgovini. Leva opozicija je menila, da bodo takšni ukrepi zadali težak udarec prizadevanjem za načrtni industrijski razvoj, okrepile pa se bodo pozicije tistih, ki so hoteli, da bi gospodarski razvoj določali tržni zakoni. Ljudski komisar za zunanjo trgovino Krasin in Trocki sta odločno nasprotovala svobodnemu monopolu. Končno je posredoval tudi Lenin. Zunanjetrgovinski monopol so znova potrdili.

Poseben problem je predstavljala tudi majhna delovna storilnost v industriji, ki se je le počasi večala. V nekaterih industrijskih panogah so v težnji po konsolidaciji osredotočili proizvodnjo v najbolj rentabilnih obratih. Sam Trocki je podpiral takšne politično škodljive ukrepe za konsolidacijo industrije, čeprav je zaradi le-teh rasla nezaposlenost.² Gospodarski funkcionarji, ki so simpatizirali z levico, so začeli postavljati zahtevo, ki je postala osnovna programska točka opozicije: zahtevali so državno subvencijo za industrijo, da bi pospešili njeno obnovo in razvoj.

Spor okoli gospodarske politike se je kompliciral zaradi neurejenih odnosov, ki so postali bolj ali manj permanenten problem sovjetskega političnega življenja med partijo in vodilnimi specialisti v državni industriji. Neurejeni odnosi med partijsko organizacijo in obratnimi direktorji pa so imeli negativne posledice za razvoj proizvodnje. Rastoči partijski aparat se je začel vmešavati v pristojnost direktorjev, posledica pa so bili stalni prepiri. Leninova prizadevanja, da obvlada zlo birokratizma, niso naletela na razumevanje njegovih sobojevnikov. Avtokratična sila partijske birokracije je bila zato na XII. kongresu RKP/b/ glavna tarča napadov vseh opozicijskih skupin in vseh nezadovoljnejšev.

V obdobju priprav na XII. kongres RKP/b/, ko so krajevne partijske konference volile kandidate, so organizacijska prizadevanja sekretariata obrodila sadove. Stalin je praktično imel nadzorstvo nad večino delegatov, kar je okrepilo njegov položaj v trojki. Skoro neopazno je postajal odločilna oseba v partiji. Obdan z jedrom delegatov, ki so mu bili predani, in z jasnimi cilji, si je obetal uspeh. Leta 1923 ni nihče, najmanj pa Trocki, videl v Stalinu nevarnega tekmeca. Trockemu se tedaj ni zdelo mogoče, da bi postal sicer energični, organizacijsko spretni, toda politično brezbarvni človek njegov tekmec. Znatno kasneje je ugotavljal, da je Stalin tedaj že imel v rokah centralno kontrolno komisijo, organizacijski biro in partijski sekretariat, medtem ko je Zinovjev imel večino v politbiroju in v CK, kar mu je jamčilo prvo mesto v trojki. Tajni boj med njim in Stalinom pa zato ni bil nič manj oster. Cilj obeh je bil, da zase pridobiva večino na strankinem kongresu. Zinovjev je povsem obvladal petrograjsko organizacijo, njegov politični družabnik Kamenjev pa moskovsko. Oba najmočnejša partijska centra sta torej potrebovala le malenkostno podporo drugih, da obdržita večino na kongresu. Ta večina je bila potrebna pri izvolitvi članov CK in za sprejem takih resolucij, kot je to želel Zinovjev. Toda te večine ni dobil, kajti večina partijskih organizacij razen moskovske in petrograjske je bila pod strogim nadzorstvom generalnega sekretarja.³

Leninov začasni umik iz političnega življenja je sicer takoj postavil v ospredje potencialno rivalstvo med Trockim in Zinovjevim, obema najbolj vidnima kandidata za nasledstvo. Vendar, ko je Lenina prvič zadela kap, so še vsi mislili, da njegova bolezen ni težka in da bo kmalu spet začel z delom. Bil je star komaj nekaj nad petdeset let in zdravstveno je bil izredno odporen. Javnosti sprva sploh niso obvestili o

² Dvenadcatyj s'ezd, stran 309-352.

³ Trocki, Stalin, Köln 1922, stran 466.

Leninovi bolezn. Čeprav je bila širša javnost prepričana, da bo Trocki Leninov naslednik, je ožji krog Leninovih sobojevnikov odločno nasprotoval takšni rešitvi. Edina možna rešitev se jim je zdel direktorij, sestavljen iz voditeljev stranke, iz polnopravnih članov in kandidatov politbiroja. Ta načrt so kasneje spremenili. Trocki ni imel opore v politbiroju. Osebnostno sovražstvo med Trockim in Zinovjevom je imelo politično ozadje. Trocki je bil kritičen do nekaterih implikacij NEP. Zavzemal se je za planiranje in podporo industriji. Vendar Trocki tedaj še ni aktivno podpiral opozicijske skupine, ne samo zaradi partijske discipline, ampak tudi zaradi mržnje, ki jo je ta skupina delila do njega zaradi sindikalne diskusije. Zinovjev, ki se je skliceval na tradicijo NEP in na zvezo med kmeti in delavci, ki jo je Lenin tako goreče zagovarjal, je lahko računal na podporo vodilnih članov politbiroja Kamenjeva in Stalina. Vodilna trojka je v prvih mesecih leta 1923 stopila na zgodovinsko prizorišče.

RKP/b/ se je pripravljala v izredno zapletenih pogojih na svoj XII. kongres. Politično vzdušje v SZ pred kongresom je bilo zelo napeto. Medtem ko je Lenin umiral, so njegovi sobojevniki spletkarili. V tem obdobju si je vodilna skupina trojka utrdila v svojih stališčih in si krčila pot k uspehu. Prvotno so nameravali kongres sklicati že v marcu, saj so se od leta 1918 vsi kongresi vršili v enem mesecu. Toda zaradi negotovosti glede Leninovega zdravja in razrvanosti v politbiroju, so kongres preložili na april. Politično poročilo CK naj bi imel Lenin, ki pa se zaradi bolezni kongresa ni mogel udeležiti.

Ob vprašanju, kdo naj na partijskem kongresu poda politično poročilo, je stopilo v ospredje vprašanje nominalnega vodstva. Glavni referat na kongresih je dotlej vedno imel Lenin. Ko se je politbiro sestal na večer pred kongresom, je Stalin, ki je za kulisami spretno zgradil svoj vodilni položaj, kar je Trocki z budnim očesom opazoval kot je razvidno iz njegovega pisma, predlagal, naj nastopi na kongresu kot politični poročevalec CK Trocki. Na seji politbiroja je, kot navaja Trocki, Stalin izjavil: "Politični referat mora seveda imeti Trocki." "Tega nisem mogel sprejeti," je zapisal, "kajti po mojem mnenju bi to pomenilo, da želim stopiti na Leninovo mesto v trenutku, ko je Lenin težko bolan. Odgovoril sem nekako takole: 'Gre za krajši čas. Upajmo, da bo Lenin kmalu okreval. Medtem mora imeti glavni referat generalni sekretar. To je v skladu z njegovo funkcijo in bo izpodneslo tla raznim špekulacijam. Sicer pa obstajajo med Vami in menoj resne razlike v mišljenju, posebno v ekonomskih vprašanjih in jaz sem v manjšini.' 'In če bi ugotovili, da ni razlik v mišljenju?' je vprašal Stalin in s tem namignil, da bi bil pripravljen na koncesije, to se pravi na kompromis. Kalinin je posegel vmes. 'Kakšne razlike v mišljenju?' me je vprašal. 'Vaše predloge bo politbiro vedno sprejel.' Vztrajal sem, naj Stalin poda politično poročilo. 'Na noben način,' mi je odvrnil z demonstrativno skromnostjo. 'Partija tega ne bo razumela. Glavni referat mora podati najbolj popularni član CK'.⁴

Politbiro je nato sklenil, naj poda glavno poročilo Zinovjev. S tem je Zinovjev postal nominalni partijski voditelj v tem in naslednjem letu. Osnutke resolucij je v skladu z običajno prakso predhodno odobril CK in objavljeni so bili v Pravdi, še preden se je kongres sestal. Razprave s Trockim v politbiroju niso bile lahke. Kot razberemo iz pisma, ki so ga Zinovjev, Stalin, Kamenjev, Tomski in Rikov naslovili članom politbiroja in tovarišem, ki so se udeležili zasedanja politbiroja 22. marca 1923 so bila notranja trenja v politbiroju zelo globoka. Takole so se branili ob pismu Trockega z dne 23. marca 1923: "Daleč smo od tega, da bi idealizirali delo našega politbiroja. Brez dvoma ima svoje pomanjkljivosti. Zdaj, ko dobiva politbiro zaradi bolezni Vladimirja Iljiča vse bolj vlogo vlade, je nujno treba izboljšati njegovo delo.

⁴ Trocki, Stalin, str. 466-467.

Glede tega tudi dajemo plenumu CK praktične predloge. Toda odločno in kategorično protestiramo proti poskusom enega izmed članov politbiroja, da neutemeljeno kritizira celotno delo najpomembnejšega partijskega organa ... V zadnjih mesecih smo večkrat poskušali ustreči tov. Trockemu, da bi ustvarili pogoje za skupno delo v politbiroju. V tem smislu smo prosili tov. Trockega, naj prevzame čitanje referata na kongresu glede vprašanja državne industrije..

Še enkrat poudarjamo. Brez popolnega sodelovanja in enotnosti na kongresu se partija lahko znajde v zelo težkem položaju. Vsa prikrita nesoglasja, odenki, grupštvo lahko udari navzven in oslabi delo naše organizacije. Vsa protislovnost tekoče aktivnosti odpira skrajno ugodna tla za to. Zato smo vsi dolžni popuščati, da bi uskladili delo in odstranili razna trenja v partiji. Skrb za odstranitev teh trenj mora postati osnovno prizadevanje vsakega iskrenega člana partije. Kajti že najmanjše nesoglasje bi v tem času omogočilo, neodvisno od volje posameznih tovarišev, združitve vseh, tudi najbolj raznovrstnih elementov, in objektivno dezorganizacijo partije. Ker so razna organizacijska in praktična popuščanja neobhodno nujna in smo nanje tudi povsem pripravljeni, mora biti povsem jasna in natančna politična linija partije, zlasti v osnovnih vprašanih tekočega obdobja. Eno takih globoko načelnih, bistvenih vprašanj je vprašanje odnosov med proletariatom in kmeti ter odnosov med partijo in državnim aparatom ...⁵

Na preliminarni diskusiji politbiroja je Stalin dosegel med voditelji, člani politbiroja, sporazum, ki ga je sprejel tudi Trocki. Stalin je kot izvedenec za organizacijska vprašanja partije podal organizacijsko poročilo CK RKP/b/, Trocki pa je imel poseben referat o industriji, v katerem je razvijal probleme industrijskega planiranja, ki so mu bili najbolj pri srcu. V marcu in aprilu so objavili v Pravdi teze referatov na kongresu.

XII. kongres RKP/b/ se je začel 17. aprila 1923 v Andrejevi dvorani kremeljskega dvorca. Trajal je do 25. aprila. Na kongresu je bilo navzočih 408 delegatov s pravico odločanja, ki so zastopali 386.000 članov partije, 417 delegatov pa je imelo posvetovalni glas. Po socialnem sestavu je bilo 53% delegatov delavcev.⁶ To je bil prvi kongres brez Lenina in zadnji pred njegovo smrtjo. Stalinu kot generalnemu sekretarju še ni uspelo usmerjati razprav na kongresu. Delagati so govorili svobodno, ne da bi prej predložili svoje zapiske. Vsekakor pa je bilo pri izboru delegatov CK že čutiti roko generalnega sekretarja. Položaj, s katerim so se soočili partijski voditelji, je bil izredno zamotan. Zavedali so se, da bo moral Lenin za določen čas zapustiti politično življenje. Nekateri so menili, da se ne bo več vrnil na mesto voditelja partije in države, drugi pa so bili bolj optimistični. Da je Lenin napisal "testament" in v odstavku na koncu spisa priporočil, naj Stalina odstavijo, je bilo znano le ožjemu krogu voditeljev. Zadnji Leninovi spisi so neprijetno zadeli vodilno skupino, posebno še Stalina, ki se je bal, da bi Lenin po morebitni vrnitvi v politično življenje ostro nastopil proti njemu.

Sam kongres ni dal kakih senzacionanih rezultatov. Bil je tipičen za razdobje, ko so se vodilni člani partije še borili med seboj. Glavni govorniki so nastopali s premišljeno skromnostjo. Leninovo ime je bilo na ustih vseh.

Zinovjev in Kamenjev sta s svojima govoroma na kongresu uvedla nenavadno in dotlej neobičajno "čaščenje Lenina". Začetek Leninovega kulta je imel za cilj, da v imenu partijske enotnosti okrepi avtoriteto partijskega vodstva. Postavil je načelo, katerega ostrino je kasneje sam čutil na svoji koži: Vsaka kritika partijske linije, celo tako imenovani levi kriticizem, je objektivno menjševiški kriticizem.

⁵ Dvenadcatyj s'ezd RKP/b/. Stenografičeskij otčet, stran 819.

⁶ Ibidem, stran 418-421.

Stalin je za razliko od svojih kolegov ustvarjal videz studiozne skromnosti. V obeh govorih na kongresu - o partijski organizaciji in o nacionalnem vprašanju - se je direktno lotil svoje tematike, brez kaknega retoričnega pohvalnega govora o bolnem voditelju. Spomnil se je Lenina le v toliko, da je sebe prikazal kot njegovega skromnega učenca in interpreta.

Trocki in Stalin sta se še izogibala, da bi vprašanje nasledstva postavila na ostrino. Stalinova pozicija je bila šibkejša ali vsaj ogrožena zaradi Leninovega osebnega napada nanj. Leninova pripravljenost, da se nasloni na Trockega proti Stalinu, je bila očitna. Stalin je dokaj jasno opazil, da se Zinovjev razhaja s Trockim v vsakodnevni stiki in je imel močno osebni interes, da se v javnosti obravnava čim manj nesoglasij. Pozicija Trockega, ki se je zavedal svoje lastne izolacije in brez nad upal na Leninov povratek, je bila brez perspektivna. Stalin in Trocki sta se na XII. kongresu RKP/b/ iz različnih razlogov odločila, da preprečita razcep v partijskem vodstvu.

Vodilna skupina je sicer povsem obvladala kongres. Toda v trojki so bili opazni premiki. Zinovjev je očitno izgubil svoj vodilni položaj. Zgleda, da je precenil svoj položaj v vodilnem jedru. Pri Stalinu je bila slika povsem drugačna. Zaradi njegovega navidezno zadržanega nastopa se mu je ugled povečal. Njegovi umirjeni in premišljeni nastop je na kongresu utrdil njegovo pozicijo. Leninovemu pojmu o interpretaciji demokratičnega centralizma je dal poudarek na centralizem. Partija je bila zanj "organizem", ki zahteva absolutno podreitev članov vodilnemu centru. V to smer je bila osredotočena dejavnost sekretariata. Kot sestavni del tega mehanizma so imeli člani samo eno dolžnost oziroma funkcijo in sicer, da poslušajo. Leninovo dinamično podobo revolucionarne avantgarde, ki vodi delavce, je Stalin spremenil v statično shemo hierarhične organizacije. Trocki se je kasneje retrogradno pritoževal, da je XII. kongres pomenil začetek konca Leninovega režima in prvi vzpon stalinizma kot nove politične orientacije.⁷ Nekaj takšnih kritičnih zapažanj vsebuje že pismo Trockega z dne 8. oktobra 1923.

V vodstvu partije se po XII. kongresu ni nič spremenilo. Stalin je oprezno čakal. V politbiro so izvolili bolnega Lenina, trojko (Zinovjev, Kamenjev, Stalin), izoliranega Trockega, Rikova in Tomskega. Kandidatom Buharinu, Kalininu in Molotovu se je pridružil sindikalist Rudzutak. Organizacijski biro in sekretariat, ki ju je Stalin povsem obvladal, sta ostala nespremenjena.

Globoka Leninova kritika sovjetskega vladnega sistema je splahnela ob prepirih o specifičnosti reorganizacijskih načrtih, medtem ko se je moč sekretariata vse bolj krepila. Leninove ideje o reformi CK in CKK so Stalin in njegovi privrženci izkoristili za krepitev sekretarita. CK so sicer razširili od 27 na 40 članov. Sekretariat pa je imel pri izbiri 14 novih kandidatov glavno besedo.

Nova centralna kontrolna komisija, ki so jo razširili (od 5 na 30 članov) je dobila večje kompetence, je bila povsem pod vplivom Stalina. Njen novi predsednik je bil Kujbišev, ki je načeloval devetčlanskemu prezidiju, katerega člani so imeli pravico, da se udeležujejo sej politbiroja. Centralna kontrolna komisija je poleg sekretariata postala najzanesljivejše orodje v Stalinovih rokah.

XII. kongres RKP/b/ je dal, ne da bi formalno spremenil sestav politbiroja, Stalinu največjo oblast.

Vodilna skupina je vkljub manjšim notranjim trenjem povsem obvladala kongres. Trocki ni niti namignil o kakih nesoglasjih med njim in drugimi člani. Na kongresu ni bilo opaziti frakcijskih razmejitvenih linij. Na mesto voditelja, ki ga je

⁷ Trocki, Stalin, stran 457.

Lenin zapustil zaradi bolezni, naj bi stopila "kolektivna volja, kolektivna misel, kolektivna energija in kolektivna odločnost". Lenin je želel, da bi njegovi najožji sobojevniki kolektivno vodili državo, skratka zavzemal se je za kolektivno vodstvo.

Ko je 20. aprila 1923 Trocki govoril na kongresu RKP/b/, se je vsekakor izognil vsem vprašanjem, ki bi lahko izzvala viharno diskusijo. Teze o industriji, ki jih je sestavil, so kritično pretresli na petih sejah politbiroja v februarju, marcu in aprilu, na dveh plenurnih CK v dneh od 22. do 24. februarja in od 30. do 31. marca 1923. Odnosi med Trockim, politbirojem in plenumom CK so se zaostri ob vprašanju odnosov med industrijo in kmečkim gospodarstvom, to je ob vprašanju medsebojnih odnosov delavskega razreda in kmetov ter tudi ob vprašanju odnosov med partijo in državnim aparatom, zlasti še ob vprašanju vodilne vloge partije v državni in gospodarski graditvi. Protokoli zasedanj politbiroja in navedenih plenurnih CK niso objavljeni in zato je težko presoditi globino nesoglasij. Trocki se je v referatu predvsem osredotočil na vprašanje gospodarske politike. To je bila vsekakor pomembna tema in ključno vprašanje gospodarske politike. Končno je imel priložnost, da je obrazložil svoje nazore delegatom iz vse dežele, dočim jih je dotlej lahko obrazložil le zaključnemu krogu voditeljev. Politbiro je pooblastil Trockega, da poda svoje poglede kot uradno politiko, čeprav se je z njegovimi nazori prav tako malo strinjal kot Trocki s Stalinovo politiko do neruskih narodov.

V svojem referatu je pozval stranko, naj uredi gospodarstvo dežele in se spoprime s težko nalogo prvobitne socialistične akumulacije. V uvodu je podal oris dvehletnih izkušenj NEP in ponovno opredelil njegove osnovne principe. Dvojni namen NEP je bil po njegovem mnenju, razviti pomožne gospodarske sile Rusije in usmeriti ta razvoj v socialistične tirnice. Industrijska proizvodnja je počasna in zaostaja za obnovo privatnega gospodarstva. Zaradi tega nastaja med obema gospodarskima sektorjema neskladje, ki se zrcali v škarjah med visokimi cenami industrijskih in nizkimi cenami kmetijskih proizvodov. (Metafora, ki jo je Trocki začel uporabljati, si je priborila domovinsko pravico v ekonomskih krogih). Kmetje niso mogli kupovati industrijskega blaga in niso imeli spodbude za prodajo svojih proizvodov. "Škarje" so grozile, da bodo razrezale gospodarske vezi med mestom in deželo in uničile politično zvezo med delavci in kmeti. "Škarje" morajo biti zaprte. Namesto da bi zviševali cene kmetijskih proizvodov, je treba znižati cene industrijskih proizvodov. Industrijo je treba nujno racionalizirati, modernizirati in koncentrirati, zato pa je potrebno načrtovanje. Trocki se ni zavzemal, kot so to kasneje trdili njegovi nasprotniki, za ukinitve NEP-a v korist planiranja. Pozval je partijo, naj se neha "umikati" in naj pride k socialistični izgradnji v okviru NEP.

Po mnenju Trockega je NEP ustvaril okvire za dolgoročno sodelovanje, za boj in tekmovanje med socialističnim in privatnim sektorjem v gospodarstvu. Sodelovanje in boj je ocenjeval kot dialektično nasprotje enovitega procesa. Pozival je partijo k obrambi in razširitvi socialističnega sektorja. Prepričan je bil, da socialistično plansko gospodarstvo ne bo moglo z enim zamahom odpraviti NEP. Načrtovano gospodarstvo se razvija v okviru mešanega gospodarstva tako dolgo, dokler socialistični sektor ne bo počasi povsem absorbiral privatnega sektorja, ga spremenil ali eliminiral in tako prerasel okvire NEP. Trocki se je zavedal, da ni mogoče odpraviti z dekreti NEP, privatne trgovine in nasilno uničiti privatnega kmetijstva, prav tako se ni navduševal za administrativno proklamacijo "prehoda v socializem". Njegov govor na XII. kongresu in "teze" spadajo med zgodovinske dokumente, ki odražajo gospodarske ideje Trockega. Delegate je navdušil bolj elan njegovega govora kot vsebina. Mnogi se niso mogli znebiti občutka, da Trocki želi doseči, da se partija odpove NEP in se vrne h

katastrofalni politiki vojnega komunizma. Mnogi pa so se spraševali, kako bo politika Trockega učinkovala na kmete.

Trocki se je zapletel v konflikt tudi z industrijskimi direktorji in menežerji. Kritično je orisal položaj v industriji in bičal novo gospodarsko birokracijo zaradi samozadovoljnosti, domišljavosti in nepoštenosti.

Pomladi leta 1922 je dal pobudo za ustanovitev posebne najvišje gospodarske institucije, katere šef je verjetno želel postati.⁸ V svojih težah o industriji je poudaril politični pomen industrializacije, ki edina lahko ustvari trdno osnovo za proletarsko diktaturo.⁹ Zavzemal se je za politiko pravičnega razmerja med trgom in planom. Sovjetska oblast se mora izogniti nevarnostima: na eni strani nespametnemu administrativnemu vmešavanju v tržno gospodarstvo (kako škodljivo je to bilo, kažejo rezultati vojnega komunizma), na drugi strani pa pomanjkljivemu reguliranju tržišča.

Kot razberemo iz razprav v politbiroju je postal problem gospodarskega planiranja povod za osebno politično rivaliteto. Trockega je obsedla ideja o smotnosti enotnega načrta in nedeljene avtoritete. Svoje sobojevnike iz stare Leninove garde je grobo obdolžil nesposobnosti. Stalin je izkoristil sporna ekonomska vprašanja za to, da je Trockega še bolj izoliral.

Značilno za XII. kongres je bilo, da ni prinesel tistega, kar so vsi pričakovali. Resolucije, ki so jih sprejeli na XII. kongresu, so le z nekaj priložnostnimi, premišljenimi stavki razkrivale osnovne konflikte in rivalstvo. Protislovná stališča v vprašanih gospodarskega planiranja in industrializacije so se vedno jasneje oblikovala. Na to opozarjajo Leninove zle slutnje v njegovem testamentu. Leninova pisma bi lahko Stalina politično uničila, če bi jih kdo z dovolj avtoritete znal pravilno izkoristiti. Trocki pa se ni hotel opredeliti, ko je XII. kongres razpravljal o gruzinskem vprašanju, čeprav ga je Lenin izrecno prosil, naj Stalina napade. V težnjah, da bi se izognil sporu, je Trocki grajal tovariše, ki so ga v svojih govorih branili pred trojko. Svoje zaveznike je pustil na cedilu. Zamudil je priložnost, da brzda trojko in diskreditira Stalina. Pred partijo se ni zavzel za Gruzince in Ukrajince, ki jih je sicer v politbiroju branil. Molčal je tudi, ko so delegati poudarjali potrebo znotraj partijske demokracije. Pojasnjeval je kongresu gospodarske koncepcije, katerih zgodovinskega pomena mnogi delegati niso dojeli. Trocki je celo okreplil vodilno trojko, ko se je solidarno s politbirojem zavzemal za enotnost in disciplino v partiji. V ozračju bojazni in sumničeni se je trojka lažje uveljavila in prisilila opozicijo k molku. V svoji vnemi, da okrepi partijo, je Trocki oslabil svojo lastno opozicijo. Gotovo ni bilo pomanjkanje popularnosti tisto, kar je Trockega odvrnilo od nastopa proti trojki na kongresu. V letu 1923 je imel še realne možnosti, da postane Leninov naslednik. Zmaga je bila dosegljiva, vendar Trocki ni storil niti koraka, da bi si jo vzel. Vzroki nedelavnosti Trockega nam niso znani. V svojem izgnanstvu je zapisal, da je tedaj zamudil priložnost: "Ne dvomim, da bi zmagal, če ne bi na večer pred XII. kongresom nastopil v imenu bloka Trocki-Lenin proti stalinističnemu birokratizmu. V letih 1922/23 bi bilo še mogoče osvojiti vodilne položaje z javnim napadom na frakcijo, ki se je hitro oblikovala.

XII. kongres je nudil številne dokaze, da se vpliv generalnega sekretarja krepi. Po kongresu je začel Stalin igrati vedno večjo vlogo v partijskem življenju, vsekakor pa se je še zelo skrbno izogibal javnim nastopom proti svojim kolegom. Razširjeni CK, ki je bil izvoljen na XII. kongresu, je znova imenoval Stalina na položaj generalnega sekretarja. Trocki ni niti poskusil, da bi to preprečil, prav tako ni predlagal

⁸ Dvenadcatyj s'ezd, stran 523.

⁹ Ibidem, stran 105.

drugega kandidata, kar bi Lenin vsekakor storil. V Leninovi odsotnosti tudi ni imel možnosti, da bi lahko izpodrinil Stalina. Trojka je slejkoprej obvladala politbiro in z njegovo pomočjo tudi CK. Imela je glavno besedo tudi v novi centralni kontrolni komisiji, ki so jo izvolili kot najvišje disciplinsko razsodišče partije. Kujbišev, ki je bil imenovan za njenega predsednika, je bil Stalinov najožji sodelavec. Proti Trockemu so začeli voditi prikrito kampanijo. Njegovo vlogo so skušali zmanjšati s sklicevanjem na njegovo menjševiško preteklost. Trojka ni imela razloga, da bi že takrat obračunala s Trockim, on sam pa tudi ni dal povoda. Prav tako ni bilo jasno, kako bi reagiralo članstvo partije v primeru javnega konflikta. Toda Stalin ni izgubljal časa v boju za oblast. Izkoristil je svoje kompetence v kadrovske politiki in odstranjeval iz vodilnih organov bivše člane partije, ki bi se domnevno lahko priključili Trockemu. Prosta mesta so zasedli privrženci trojke. Z veliko skrbnostjo je Stalin vodil evidenco o napredovanjih in odstavitvah. Pri tem so ga vodila Leninova načela, naj bodo napredovanja povezana s partijskim stažem. Ta princip je avtomatično privilegiral staro gardo.

Poletje, ki je sledilo XII. kongresu partije, je bilo obdobje varljivega miru v partijskem življenju. To obdobje je bilo v pravem pomenu besede medvladje, ko je en voditelj umiral, prava narava in značaj nove osebnosti, ki mu bo sledila pa se še ni jasno pokazala. Vsaka pretenzija na vodilno mesto, ki še ni bilo izpraznjeno, je izzvalo zavist in sovraštvo med potencialnimi kandidati. Kongres je dozdevno postavil trojko na vodilno mesto za čas Leninove odsotnosti. Trocki je še vedno upal, da bo Lenin ozdravel. Razcep, ki ga je Lenin v testamentu že predvidel in se bal njegovih posledic, je že tlel pod površino partijske discipline.

V letu 1923 je Stalin spretno utrdil svoje pozicije. Funkcionarji, ki jih je imenoval sekretariat na mesto okrajnih ali krajevnih sekretarjev, za svoje delo niso bili odgovorni članom svoje organizacije, ampak generalnemu sekretarju. V skladu s takim položajem se je izostril njihov posluš za navodila generalnega sekretarja. Možnosti, da postanejo delegati na kongresu so imeli le kandidati generalnega sekretariata.

Trocki je vsekakor registriral kot je razvidno iz pisma z dne 8. oktobra 1923 te spremembe v partiji in dojel njihov pomen, toda ni mogel storiti ničesar, da bi zaustavil ta proces. Stalinu se je lahko upiral le v okviru politbiroja in CK, kjer pa je bil izoliran. Buharin se je vse bolj nagibal trojki. Med 40 člani novega CK je imel Trocki le tri politične privržence: Rakovskega, Radeka in Pjatakova. Vsi aduti so bili v rokah drugih. Trocki je vse bolj postajal ujetnik vodilne skupine. Videti pa je bilo, da trojka, ta neenaka vprega, ki jo je držal skupaj strah pred Trockim, ni nikdar našla skupnega koraka. V naslednjih letih je Zinovjev pogosto omahoval med Stalinom in Trockim. Med drugim in tretjim Leninovim napadom kapi, je postajal položaj Zinovjeva vedno težji. Dokler so še računali na Leninov povratek, je trojka nastopala kot nekaj provizoren direktorij. Zinovjeva sta javno podpirala Kamenev in Buharin, v ozadju pa Tomski. Stalinova podpora je bila vedno dvomljiva. "Blok z Zinovjevom in Kamenjevom je Stalin utesnjeval."¹⁰

Strah pred Trockim je strnil člane politbiroja okoli Stalina. Težak gospodarski položaj in ponovna oživitvev skrajno levih skupin sta v oktobru leta 1923 izzvala v vodstvu partije resno krizo, katere rezultat je bil prestop Trockega na stran opozicije. Z zakritega prizorišča boja v politbiroju je padla zavesa. Začel se je dramatični boj med trojko in levo opozicijo s Trockim na čelu.

¹⁰ Trocki, Stalin, stran 394.